

1900

LIBERATION DU TRAVAIL
1919

BOURSE DU TRAVAIL
FONDS DE CHOIASE

BILSON-FRERES

JASMIEN VAN DAELE,**Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie**

Dirk Luyten, onderzoeker SOMA

“Kort na de eeuwwisseling groeide de sociologie uit tot een volwaardige kennistak, waarvan grote wonderen werden verwacht”, schrijft Jasmien Van Daele op p. 60 van haar biografie van Louis Varlez. Ze heeft het over de overgang van de 19e naar de 20e eeuw, hoewel ook vandaag nog sommige beleidsmakers de sociale wetenschappen beschouwen als leveranciers van wondermiddelen voor maatschappelijke kwalen. De sociale wetenschappen hebben intussen wel een onbetwistbare academische status verworven met talrijke respectabele en bekende beoefenaars. Een eeuw geleden was dat nog niet het geval en timmerden pioniers aan de weg. Ze zochten naar een wetenschappelijk antwoord op maatschappelijke vragen en gaven zo tegelijk hun maatschappelijk-politiek engagement gestalte. Eén van hen was Louis Varlez, een Gents liberaal advocaat, hoogleraar en internationaal functionaris uit een gegoede magistratenfamilie.

Varlez' naam is vooral bekend geworden door zijn 'Gents systeem' van werkloosheidsverzekering, dat hij op het einde van de 19e eeuw uitwerkte. Hij voerde ook loonequêtes uit die door P. Scholliers in de jaren 1980 opnieuw onder de aandacht werden gebracht.⁽¹⁾ Buiten de kring van sociaal-politieke historici geniet Varlez echter geen bekendheid, zoals prof. Balthazar in het voorwoord van de biografie aangeeft.

Jasmien Van Daele wil met deze biografie Varlez uit de vergetelheid halen. Het boek omspannt het hele leven van Varlez en gaat met name ook uitgebreid in op zijn internationale carrière. Varlez was een telg van een anti-klerikale familie van magistraten en studeerde dan ook rechten, eerst aan de ULB, vervolgens aan de Rijksuniversiteit Gent. Hij vestigde zich in de textielstad als advocaat en ontplooidde zich tot socioloog vanuit zijn bekommernis om de sociale toestand van het zich emanciperende proletariaat. Zijn uitvalsbasis hiervoor was de Société Libérale d'Etudes Sociales.

Aquarel die de carrière van Varlez verbeeldt (Huldeboek Louis Varlez)

Varlez bestudeerde aanvankelijk de lonen en de arbeidsvoorwaarden. Later speelde hij een semi-politieke rol: het formuleren van voorstellen voor sociale wetgeving en vooral, het uitdenken, organiseren en leiden van een systeem van werkloosheidsverzekering, dat internationaal bekend raakte als 'le modèle de Gand'.

Varlez kreeg ook meer en meer erkenning. Hij werd correspondent voor Gent van het *Arbeidsblad*, het blad van het nieuw opgerichte Arbeidsambt dat zou uitgroeien tot het ministerie van Arbeid. Op nationaal niveau speelde Varlez echter een minder uitgesproken rol. Zijn carrière bereikte een hoogtepunt na de Eerste Wereldoorlog, en wel op internationaal niveau. Varlez was eerst animator van internationale verenigingen en ging vervolgens voor de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) werken. Voor dat ambt nam hij verlof aan de universiteit, waar hij eerder was benoemd. Behalve op de werkloosheid legde hij zich ook toe op de problemen van migratie.

Dit alles wordt door Van Daele in detail uiteengezet: de carrière van wat de auteur een 'sociale strijd' noemt is de rode draad van het boek. Zij besteedt echter ook uitgebreid aandacht aan het familiale leven van Varlez en beschrijft zijn vele reizen rond de aardbol. Het boek is goed gedocumenteerd: de relevante archieven in België en het buitenland - eerder uitzonderlijk voor een licentiaatsverhandeling - werden geconsulteerd en de publicaties van Varlez opgespoord. Het resultaat van dit zoekwerk wordt op een bijzonder aangename en vlot leesbare wijze gepresenteerd. De auteur gaat naar de kern van de zaak en zet de context, nodig voor het begrijpen van het verhaal, bondig en trefzeker uiteen. Van Daele heeft een vlotte pen. Het boek verdient onder meer daarom niet alleen door vakhistorici, maar door al wie belangstelling heeft voor maatschappij en politiek, gelezen te worden. De lectuur wordt nog aangenamer gemaakt door het inlevingsvermogen van de auteur, dat zich vertaalt in een archaisch maar hier volkomen passend taalgebruik. In Van Daeles boek figureren geen textielarbeiders, maar 'werklieden', 'werkmensen' en 'werkvolk', die in 'herbergen' vergaderen, voorwerp waren van 'volksverheffing' en bron van bezorgdheid van de verontruste elite. Dat Jasmien Van Daele een knap auteur is wordt ook bewezen door de manier waarop zij de theoretisch-methodologische literatuur in haar betoog weet te verwerken. Ze beperkt zich tot de essentie en past dit functioneel in het verhaal in. Deze biografie is dan ook een voorname bijdrage tot de kennis van de socio-politieke en intellectuele geschiedenis van de late 19e en vroege 20e eeuw, toen Belgen een internationale rol speelden op het sociale vlak (Varlez zou overigens bij de IAO worden opgevolgd door een andere Belgische werkloosheidsspecialist, H. Fuss).

Jasmien Van Daele is ook duidelijk over haar uitgangspunten. Ze gelooft niet in de 'definitieve biografie', maar gaat ervan uit dat ze een 'een mogelijke rode draad' heeft gevonden in het leven van Varlez, vanuit een persoonlijke en kritische lectuur van de bronnen (p. XII). Dit heeft geleid tot een overwegend verhalende benadering. Die keuze is niet alleen perfect verdedigbaar; het resultaat is, zo blijkt uit het voorgaande, ook geslaagd. Maar aan elke keuze kleven nadelen en bij dit boek is het verhaal soms ten koste gegaan van de analyse. We zullen dat proberen aannemelijk te maken aan de hand van drie punten.

Netwerken

Varlez was iemand die een indrukwekkend aantal activiteiten ontplooidde en een heleboel officiële en officieuze functies uitoefende en ambten bekleedde. Vraag is hoe hij aan die posten kwam. Zijn reputatie en kwaliteiten als wetenschapper speelden daarbij een rol, dat is zeker, maar het is wellicht niet de enige verklaring. Hadden netwerken daarin ook geen aandeel? In het boek vinden we daarover aanduidingen, maar het thema wordt niet verder uitgewerkt. Of was het bronnenmateriaal ontoereikend?

Varlez een 'sociaal strijder'?

Jasmien Van Daele noemt Varlez een 'sociaal strijder'. De term valt meermaals, en in de inleiding wordt aangegeven welke de precieze draagwijdte ervan is. Eén van de hoofdvragen uit het boek is namelijk hoe de belangstelling van een van het liberalisme doordrongen individu voor de arbeiders kan worden verklaard. Van Daele geeft aan hoe Varlez vanuit het positivisme ertoe komt concrete initiatieven te lanceren die een vorm van sociale vooruitgang betekenden (werklozensteun, sociale wetgeving) en tegelijk de liberale sociale ideologie vernieuwde en liet aansluiten bij de maatschappelijke evolutie. Dit alles is een lovenswaardige vorm van sociaal engagement - wat ook blijkt uit de sympathie die Varlez genoot bij sociaal- en christen-democraten - maar 'sociale strijd' lijkt toch niet de meest adequate term. Varlez was niet de motor die de dingen deed vooruitgaan, hij zocht een antwoord op de sociale kwestie, die door de sociale agitatie en de opkomende arbeidersbeweging op de politieke agenda was gezet, en de liberale en katholieke partijen verplichtte te reageren. Het is precies daar dat figuren als Varlez hun rol speelden.⁽²⁾ Dit betekent niet dat het manipulators of agenten waren die de emancipatie van de arbeidersklasse afremden. Dergelijke intellectuelen konden vaak bondgenoten zijn van de jonge arbeidersbeweging, brugfiguren ook, die toelieten de band te leggen met de arbeidersbeweging die er ondanks alle retoriek ook op uit was door de overheid au sérieux te worden genomen. Mensen als Varlez konden daarbij, precies wegens hun status, op het kruispunt van politiek en wetenschap, behulpzaam zijn door als kanaal naar de overheid te fungeren. Omgekeerd konden ze daardoor op hun beurt zelf meer invloed verwerven. Uit het boek blijkt overigens dat Varlez vooral bekommerd was om de sociale vrede. Vanuit die optiek lijkt 'sociaal strijder' ook niet helemaal adequaat.

Is de discussie over een concept geen haarklieverij? In dit geval wellicht niet, omdat er een andere problematiek achter schuilgaat die in het boek niet helemaal ontbreekt, maar minder goed uit de verf komt.

Welke liberale sociale staatsopvatting?

Het meer omvattende politiek-ideologische debat waaraan Varlez deelnam en waarbij hij antwoorden formuleerde, was dat van de oplossing van de sociale kwestie in het spanningsveld individu-organisatie-staat. Het kwam erop aan de regulering van de so-

Bijkantoor van de Gentse Werkbeurs voor de Wereldtentoonstelling van 1913

ciale verhoudingen vorm te geven. Afhankelijk van de ideologische opvattingen werd meer het accent gelegd op één van de drie genoemde componenten. Liberalen benadrukten de rol van het individu en zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, socialisten verwachtten veel van de staat, en bij de katholieken, vooral de christen-democraten, lag het primaat bij de organisaties, die optraden als onderaannemer van de staat ('gesubsidieerde vrijheid' en 'subsidiariteit').

De liberalen zaten in dit debat het meest in het defensief: ze oefenden al lang geen politieke macht meer uit op het niveau van de centrale staat. Bovendien werd het systeem waarvan zij de ideologische erfgenamen waren - het economisch liberalisme - door de opkomende arbeidersbeweging ter discussie gesteld. De liberalen moesten bijgevolg een antwoord formuleren dat in min of meerdere mate een 'afwijking' van de oorspronkelijke leer moest zijn. Het is precies hier dat mensen als Varlez hun rol konden spelen. Ze zorgden voor ideologische vernieuwing, niet zozeer vanuit een goed uitgewerkt theoretisch model, maar vanuit een zeker pragmatisme (de werkloosheidsverzekering) en met behulp van de sociologie. Varlez was niet de enige, ook aan het Institut de Sociologie van de ULB, waarmee Varlez contacten onderhield, werd in dezelfde zin gewerkt.

De vraag naar de precieze inhoud van Varlez' sociale ideologie wordt niet expliciet gesteld, hoewel verspreid in het boek wel antwoorden worden gegeven. In het besluit wordt de vraag hernomen en Van Daele typeert Varlez als een 'moderniseerder' van de liberale ideologie. Hij pleitte voor staatsinterventie en was een brugfiguur tussen progressief-liberalen en de opkomende sociaal-democratie. Deze lectuur is correct, maar lijkt te eenduidig. Uit het boek blijkt bijvoorbeeld ook dat Varlez het heel goed kon vinden met de Gentse christen-democratie in het algemeen en met Arthur Verhaegen in het bijzonder. De christen-democraten hadden andere opvattingen over sociale regulering dan hun sociaal-democratische concurrenten. Ook Varlez' werkloosheidsstelsel sloot beter aan bij de katholieke opvattingen en was het gevolg van een katholiek initiatief in de gemeenteraad (p. 65).

Hoe dacht Varlez precies over het systeem van de 'gesubsidieerde vrijheid' - het alfa en omega van de katholieke sociale politiek - dat sterke impulsen gaf aan de verzuiling en indruiste tegen de klassieke liberale principes? Varlez had er belangstelling voor, zo blijkt, maar het punt wordt niet verder uitgewerkt. Het is een cruciale vraag voor de groep van wie Varlez de representant was: die liberalen die een aangepaste sociale ideologie en staatsopvatting uitwerkten, als antwoord op de sociale kwestie. Ook is niet helemaal duidelijk waaruit Varlez' specifieke liberale visie op de sociale kwestie dan bestond. Er worden wel elementen gegeven, zoals de nadruk op het sparen en de individuele verantwoordelijkheid en een terughoudendheid om de vakorganisaties via de werkloosheidsverzekering te versterken. Op internationaal vlak bleek Varlez ook voorstander van het vergemakkelijken van internationale arbeidsmigraties. Maar een systematische uiteenzetting en synthese van zijn ideeën vinden we niet terug.

Interessant in deze context zijn de interne contradicties van Varlez' ideologische op-

vattingen, want die waren er ook. Varlez doceerde aan de Gentse universiteit het vak politieke economie. Zijn grote voorbeeld was J.B. Say, één van de meest markante exponenten van het klassieke economische liberalisme, waar geen plaats was voor staatsinterventie, en crises niet of slechts tijdelijk en in bepaalde sectoren konden voorkomen ('loi des débouchés'). Jasmien Van Daele toont overtuigend aan dat Varlez een voorstander was van regulering van de arbeidsmarkt, waarbij voor de overheid wél een rol was weggelegd. Varlez' werkloosheidssysteem was niet alleen vernieuwend door de praktische uitwerking, maar was ook, zoals het boek aantoont, tekenend voor een andere visie op het fenomeen werkloosheid. Werkloosheid werd niet meer beschouwd als een morele kwaal, te wijten aan de luiheid van de arbeiders, maar als een conjunctureel gegeven, inherent aan de ontwikkeling van de kapitalistische economie. Binnen die kapitalistische economie bestaan daar ook instrumenten voor: de verzekering, weliswaar met steun van de overheid. Deze tegenspraak in Varlez' ideologisch kader (op zich niet ongewoon!) en de manier waarop hij dat al dan niet problematiseerde, verdiende zeker aandacht. Of was het misschien zo dat er bij Varlez sprake was van gescheiden werelden, dat zijn sociale interventie een pragmatische zaak was, die losstond van zijn ideologische opvattingen? Zijn afkeer van 'theorie' voor de oplossing van sociale problemen wijst in die richting, maar dat impliceert geenszins dat zijn praktische plannen niet ideologisch gekleurd waren.

De nadere analyse van deze ideologische dimensie, met inbegrip van de contradicties, is van groot historiografisch belang en hier ligt mijns inziens nog een terrein braak, zeker in vergelijking met het buitenland. Het gaat om de vraag naar de impact van het liberalisme op de modernisering van de staat in de late 19e, vroege 20e eeuw. In de Belgische historiografie is sterk (volkomen terecht overigens) gewezen op het gewicht van de katholieke opvattingen en de verzuiling bij de vormgeving van de sociale politiek. Vraag is of de bijdrage van het liberalisme niet enigszins aan de aandacht is ontsnapt. Het is niet omdat de liberalen geen regeringsverantwoordelijkheid hadden dat ze niet nadachten over de sociale politiek of dat ze er helemaal geen invloed op konden uitoefenen. Dit boek toont precies aan dat ook de lokale overheid initiatieven nam en dat liberalen niet helemaal uitgesloten waren van het centrale staatsapparaat. Met name via de administratie (bv. het *Arbeidsblad*) konden ze hun stem laten horen. Hoewel de situatie er niet geheel dezelfde was kan worden verwezen naar Nederland, waar S. Stuurman aan de hand van een reeks portretten van liberale politici en theoretici de impact van het liberalisme op de modernisering van de staat heeft proberen in kaart te brengen.⁽³⁾ Hiermee is een andere invalshoek aangegeven voor de studie van de sociale politiek en ideologie, waar de nadruk ligt op de wisselwerking tussen het lokale en het nationale niveau. Sociale problemen stelden zich eerst op lokaal vlak en daar werd naar een oplossing 'op maat' gezocht. Die kon worden gemodelleerd naar ideologische inzichten en op die manier, via verspreiding naar het nationale niveau, ook daar de vorm van de sociale staatsinterventie mee gestalte geven. Op die manier krijgen we een zicht op de concrete werking van de ideologie. Een dergelijk onder-

zoek zou ook gepaard moeten gaan met een studie van de reëel bestaande sociale initiatieven, die met elkaar in concurrentie waren. Een dergelijk omvattend onderzoek bestaat nog niet voor België. Wel is er met het ODIS-project een perspectief dat deze gegevens kunnen verzameld worden. Een voorbeeld van een dergelijke studie is het onderzoek van Joost Van Genabeek over de onderlinge hulp in de 19e eeuw in Nederland.⁽⁴⁾

Zonder op de resultaten vooruit te lopen is het waarschijnlijk dat er een liberale sociale ideologie en politiek zal gedetecteerd worden, ook al heeft die het niet 'gehaald'. Een andere vraag kan die zijn naar de continuïteit met de vroege 19e eeuw. Toen werd in liberale kringen nagedacht over de sociale problematiek die samenhang met de vroege industrialisering. Is dit denken volledig opgegaan in de sociaal-democratie, heeft het doorgewerkt of is er op een gegeven ogenblik sprake geweest van een breuk?

Men kan Jasmien Van Daele moeilijk verwijten dat ze deze vragen niet aan de orde heeft gesteld. Ze overstijgen ten dele het onderwerp van haar onderzoek en de auteur verkoos de nadruk te leggen op het verhaal, eerder dan op de analyse. Eén van de verdiensten van dit boek is dat, door Varlez uit de vergetelheid te halen, bouwstenen van een liberale sociale ideologie aan de oppervlakte worden gebracht. Hopelijk vindt dit voorbeeld navolging en misschien verschijnt er dan wel een solide ideologische constructie.

**Jasmien Van Daele, Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie,
Gent: Academia Press/Liberaal Archief/Amsab, 2002, 248 p.**

- (1) P. SCHOLLIERS, *De Gentse metaalbewerkers in de negentiende eeuw: een enquête van Louis Varlez*, Brussel: VUB-Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1985.
- (2) Zie G. VANTHEMSCHE, *Laboratoires d'idées et progrès social. Le cas de l'Association belge pour le Progrès social et de ses prédécesseurs (1890-1960)*. In: G. KURGAN-VAN HENTENRYK (ed.), *Laboratoires et réseaux de diffusion d'idées en Belgique (XIXe-XXe siècles)*, Bruxelles: Editions de l'ULB, 1994, pp. 55-74; p. 58. voor het progressieve liberalisme in het algemeen.
- (3) S. STUURMAN, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Amsterdam: Bert Bakker, 1992.
- (4) JOOST VAN GENABEEK, *Met vereende kracht risico's verzacht. De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid*, Amsterdam: IISG, 1999.